

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 7.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.7.1>

УДК 352.07:324

Д. Т. Бікулов,

д. держ. упр., професор, завідувач кафедри бізнес-адміністрування і менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,

Запорізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9188-7310>

І. Ю. Чайка,

д. філос. н., доцент, професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, Запорізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2315-7724>

М. А. Ажажа,

д. держ. упр., професор, професор кафедри управління та адміністрування, Запорізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3549-7718>

ГРОМАДСЬКА УЧАСТЬ У МУНІЦИПАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ: ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИЗАЙНУ

D. Bikulov,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Business Administration and Foreign Economic Management, Zaporizhzhia National University

I. Chaika,

Doctor of Sciences in Philosophy, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work, Zaporizhzhia National University

M. Azhazha,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Management and Administration, Zaporizhzhia National University

PUBLIC PARTICIPATION IN MUNICIPAL ADMINISTRATION: PROSPECTS OF INSTITUTIONAL DESIGN

У статті відзначено інституційну слабкість забезпечення громадської участі в муніципальному управлінні в Україні. Незважаючи на створення системи інституційних механізмів (громадські слухання, громадські ради, електронні петиції тощо) їх використання часто є формальним і не призводить до реальних змін. У той же час наявні соціально негативні тенденції неформальної групової динаміки у зв'язку з утворенням корупційного соціального середовища, укоріненням патронажно-клієнтельної моделі взаємин між громадою та керівниками муніципальних органів влади та ін. Але поступово відбуваються і позитивні зміни. Так, здійснюється цифровізація муніципального управління (а відтак зростає ступінь доступу до інформації та прозорості прийняття рішень) та удосконалюються нормативно-правові передумови забезпечення сталої участі місцевих громад у муніципально-управлінському процесі. Досліджено інструменти участі в муніципальному управлінні, що активно застосовуються сьогодні: 1) надання грантів та іншої фінансової підтримки громадським організаціям, що займаються питаннями місцевого самоврядування; 2) організація навчальних програм та тренінгів для активістів і членів громадських організацій, спрямованих на підвищення їх компетенцій у сфері місцевого самоврядування; 3) впровадження механізмів партисипативного бюджетування, де громадяни можуть брати участь у розподілі частини місцевого бюджету («громадський бюджет»); 4) регулярне проведення громадських слухань та консультацій з важливих питань місцевого значення; 5) розробка та впровадження цифрових платформ для обговорення питань місцевого значення, подання пропозицій та зворотного зв'язку; 6) розробка та впровадження програм боротьби з корупцією на місцевому рівні, включаючи створення незалежних антикорупційних органів; 7) залучення громадськості до контролю за витратами бюджетних коштів та діяльністю місцевих посадових осіб.

Despite the creation of institutional mechanisms (public hearings, public councils, electronic petitions, etc.), their use is often formal and does not lead to real

changes. At the same time, there are existing negative social trends related to informal group dynamics due to the formation of a corrupt social environment, the entrenchment of patron-client relationships between the community and municipal authorities, and more. However, there are gradually positive changes happening as well. For example, the digitization of municipal management is taking place (thereby increasing access to information and transparency in decision-making), and the regulatory and legal prerequisites for ensuring sustainable participation of local communities in the municipal management process are being improved. Tools actively used today include:

- 1) Providing grants and other financial support to public organizations dealing with local self-governance issues;*
- 2) Organizing educational programs and training for activists and members of public organizations aimed at improving their competencies in local self-governance;*
- 3) Implementing participatory budgeting mechanisms, where citizens can participate in the allocation of part of the local budget («public budget»);*
- 4) Regularly conducting public hearings and consultations on important local issues;*
- 5) Developing and implementing digital platforms for discussing local issues, submitting proposals, and providing feedback;*
- 6) Developing and implementing anti-corruption programs at the local level, including the creation of independent anti-corruption bodies;*
- 7) Involving the public in monitoring budget expenditures and the activities of local officials.*

Ключові слова: *громада, місцеве самоврядування, муніципальне управління, інституційний дизайн, універсальний дизайн, проактивність.*

Keywords: *community, local government, municipal administration, institutional design, universal design, proactivity.*

Постановка проблеми. Громадська участь у муніципальному управлінні дедалі більш актуалізується в умовах сучасного українського суспільства. Насамперед, йдеться про потребу забезпечення ефективного використання ресурсів та прийняття рішень. В умовах відчуження місцевих громад від муніципального управління зростають ризики некомпетентних рішень, корупції

та інших зловживань, що зумовлюють нездатність вирішувати пріоритетні муніципальні завдання в інтересах громади та забезпечення її сталого розвитку. Разом із цим все це створює підґрунтя для згорання капіталу соціальної довіри, зниження мотивації до участі в колективних громадських діях, зменшення рівня громадянської відповідальності та ін.

Усе це означає якісне зниження можливостей забезпечення захисту України проти російської агресії. Так, йдеться про інформаційну вразливість слабких громад, неспроможність місцевих координаційних центрів, неефективність муніципальних комунікацій та ін. Врешті-решт, післявоєнне відновлення потребує активної участі місцевих громад як шляхом партисипативного планування реконструкції інфраструктури, житлових будинків та інших об'єктів, що постраждали від військових дій, так і шляхом співпраці з органами місцевого самоврядування для залучення фінансових та матеріальних ресурсів, волонтерів та міжнародної допомоги для відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дизайн шляхів і форм громадської участі у муніципальному управлінні здійснюється у рамках різних підходів. Представники функціонального підходу (G. Baiocchi, P. Heller M. K.Silva та A. Shah) ведуть евристичний пошук форм залучення громади у реалізації функцій муніципального управління. Йдеться про встановлення шляхів участі громадян у процесі планування міського розвитку, забудови, транспортних схем, розробки місцевих бюджетів, моніторингу виконання муніципальних програм і проектів [13; 17]. У рамках технологічного підходу (D. Bastos, A. Fernandez-Caballero, A. Pereira та P. N. Rocha) акцент робиться на конструюванні належної технологічної моделі залучення громадян до управлінських процесів, зокрема, за допомогою впровадження технологій муніципальної цифрової демократії: використання онлайн-платформ для обговорення, голосування та консультацій з громадянами; створення соціальних мереж для взаємодії з громадянами та отримання їх думки; запуску додатків для оперативного інформування та залучення громадян до процесів управління тощо [14].

Постановка завдання. Мета статті – аналіз сучасного стану інституційного дизайну форм громадської участі у муніципальному управлінні та визначення перспективних напрямів розвитку цієї діяльності в Україні. Для досягнення цієї мети використовується інституційний підхід. Відзначимо, що у літературі представлені різні підходи до визначення понять «інституція» та «інституційний дизайн». Під першим, як правило, розуміють системи встановлених і спільно визнаних правил, норм і стандартів, які визначають прийнятну соціальну поведінку і форми взаємодії між індивідами. Відповідно, інституційний дизайн означає діяльність з конструювання правил, норм і стандартів, що регулюють поведінку індивідів і груп у певному суспільстві або спільноті.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що представники так званого «старого інституціоналізму» (кінець XIX – поч. XX століття) зосереджувалися на вивченні, насамперед, формальних інституцій, таких як уряди, конституції, правові системи, а також на їх впливі на політичні та економічні процеси. Відтак основна увага приділялася вивченню офіційних правових норм, законів, офіційно створених організацій та їх ролі у визначенні колективної поведінки [19]. Представники нового інституціоналізму (з 1980-х р. до сьогодні) прагнуть визначити характер впливу інституцій на індивідуальну поведінку, підкреслюючи значення як формальних, так і неформальних інституцій, а, отже, увага звертається крім офіційних норм ще і на неформальні правила, норми і конвенції, що структурують взаємодію людей [15; 18].

Із цих позицій забезпечення громадської участі в муніципальному управлінні в Україні складається з формальних і неформальних інституційних механізмів.

До формальних, передусім, відносяться Конституція, Закони України «Про місцеве самоврядування», «Про доступ до публічної інформації» та інші нормативно-правові акти, які встановлюють права та обов'язки громадян щодо участі в муніципальному управлінні [2; 6; 3]. На підставі цих актів працюють органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади з

визначеними повноваженнями та процедурами прийняття рішень, діє сукупність організаційно-правових механізмів взаємодії з громадянами, зокрема:

1) громадські слухання – це офіційні заходи, на яких громадяни можуть висловлювати свої думки, пропозиції та зауваження щодо проектів нормативно-правових актів, програм розвитку, бюджету тощо (ст. ст. 13, 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»; ст. 15 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та ін. [5; 6]);

2) громадські ради – це консультативно-дорадчі органи, які утворюються при органах виконавчої влади для забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики (п. 5, 11 Постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [10]);

3) електронні петиції – це форма колективного звернення громадян до органів місцевого самоврядування через офіційні веб-сайти (ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян»; ст. 39-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4; 6]);

4) загальні збори громадян за місцем проживання – форма безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення (ст. ст. 8, 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [6]);

5) органи самоорганізації населення як форма участі членів територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення (ст. 3 Закон України «Про органи самоорганізації населення») [7];

б) консультації з громадськістю – це процес обговорення з громадянами проектів нормативно-правових актів, програм розвитку та інших важливих питань (п. п. 1, 12 Постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [10]);

б) партисипативне бюджетування – це процес залучення громадян до прийняття рішень щодо розподілу частини місцевого бюджету (ст. 26 Закону

України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 7 Бюджетного кодексу України та ін.[1; 6]).

Разом із цим на неформальному рівні діє сукупність специфічних соціальних норм, морально-ціннісних настанов, що гальмують та спотворюють процес впровадження формальної демократично-правової моделі громадської участі в муніципальному управлінні. Так, згідно з відомостями, зібраними різними дослідницькими центрами, недовіра до муніципальних органів влади в Україні залишається значною проблемою [11].

У контексті багаторічної неспроможності вирішити гострі проблеми у багатьох вітчизняних муніципалітетах (низька якість доріг, застарілість житлового фонду, муніципальної інфраструктури тощо) зникає капітал довіри, а натомість громадська свідомість наповнюється песимізмом, зневірою у можливості колективного вирішення проблем в інтересах громади. Як наслідок, посилюються негативні тенденції неформальної групової динаміки, насамперед, корупція [11]. У муніципалітетах формуються патерналістично-клієнтельні відносини, в яких керівники органів влади виступають у ролі «покровителів», а громадяни – клієнтів, які очікують підтримки та привілеїв у обмін на політичну лояльність. Так, у період місцевих виборів муніципальні чиновники або кандидати часто роздають продуктові набори або обіцяють вирішити особисті проблеми виборців, такі як ремонт доріг біля їхніх будинків або допомогу у вирішенні бюрократичних питань. Після виборів ці обіцянки виконуються вибірково, а лояльні до місцевої влади підприємці отримують пріоритет у доступі до муніципальних замовлень і тендерів. Усе це зміцнює неформальну систему патронажно-клієнтельних відносин, де підтримка муніципальної влади винагороджується вибілковими економічними вигодами для певних членів громади.

Для подолання кризи неформальних інституційних механізмів забезпечення громадської участі у муніципальному управлінні на сучасному етапі здійснюється комплекс заходів, спрямованих на зміцнення довіри до влади, підвищення прозорості, стимулювання активності громадян та забезпечення

їхньої участі у процесах прийняття рішень. Інструменти, що активно застосовуються сьогодні, включають: 1) надання грантів та іншої фінансової підтримки громадським організаціям, що займаються питаннями місцевого самоврядування; 2) організація навчальних програм та тренінгів для активістів і членів громадських організацій, спрямованих на підвищення їхніх компетенцій у сфері місцевого самоврядування; 3) впровадження механізмів партисипативного бюджетування, де громадяни можуть брати участь у розподілі частини місцевого бюджету («громадський бюджет»); 4) регулярне проведення громадських слухань та консультацій з важливих питань місцевого значення; 5) розробка та впровадження цифрових платформ для обговорення питань місцевого значення, подання пропозицій та зворотного зв'язку; 6) розробка та впровадження програм боротьби з корупцією на місцевому рівні, включаючи створення незалежних антикорупційних органів; 7) залучення громадськості до контролю за витратами бюджетних коштів та діяльністю місцевих посадовців.

Зазначені заходи є надзвичайно важливим інструментом формування спроможності громад. Спроможність громади визначається наявністю підстав для надання якісних публічних послуг, ці підстави визначаються доступом до фінансових ресурсів, рівнем розвитку інфраструктури, кадровим потенціалом. Не менш важливим є здатність управлінських структур актуалізувати латентний потенціал, що пов'язаний із залученням інвестицій, покращенням управління, активізацією громадської участі. Критерієм оцінки спроможності громади може виступати рівень ефективності, якості та доступності публічних послуг, а також розвитку громади у довгостроковій перспективі. Зважаючи на велику роль людського потенціалу у зростанні спроможності громади, можна говорити про значення спроможного громадянина. Член громади, що активно залучається до різних заходів, як ініційованих органами муніципального управління, так і громадськими організаціями або ініціативними групами громадян, розвиває свої навички громадської спроможності. При чому стратегії участі громадян у таких інституційних формах можуть бути охарактеризовані у термінах реактивності і проактивності. Реактивні форми участі обумовлені зовнішніми обставинами і

стимулюються подіями, пов'язаними із діяльністю інших суб'єктів (в тому числі управлінських). Прикладом можуть бути участь у протестних заходах, пікетуваннях, тощо. Проактивні форми участі включають можливість передбачення, прогнозування потреб громади, які можуть виникнути в найближчій і віддаленій перспективі, і формування відповідних проєктів, дорожніх карт, які сприятимуть задоволенню цих потреб і вирішенню пов'язаних з ними проблем.

Незважаючи на чисельні заходи, спрямовані на подолання кризи неформальних інституційних механізмів забезпечення громадської участі у муніципальному управлінні, існує кілька ключових аспектів, яких часто бракує для досягнення успіху. Неодноразово грантові проєкти презентують короткострокові рішення, в яких не враховується необхідність довгострокових інституційних змін. Для подолання цієї вади сучасного інституційного дизайну виявляється потрібним впровадження механізмів довгострокового планування та забезпечення стабільного фінансування для програм, спрямованих на зміцнення громадської участі. Фактично йдеться про імплементацію відповідних блоків завдань до муніципальних стратегій задля збереження інституційної пам'яті та знань.

Інший істотний недолік сучасних спроб здійснити проєктування інституційних змін складає їх неспроможність забезпечити інклюзивність і рівність у системі муніципального управління. На практиці не всі групи населення мають рівні можливості для участі у місцевому управлінні, що може призводити до маргіналізації певних спільнот: молоді, жінок, національно-культурних меншин, ВПО, людей з обмеженими можливостями та ін. Відповідно забезпечення стратегічних інституційних змін виявляється пов'язаним з впровадженням ініціатив, спрямованих на залучення маргіналізованих груп, наприклад, шляхом створення освітніх програм, що підвищують обізнаність та компетенції різних груп щодо можливостей участі у місцевому самоврядуванні. Тобто очевидно, що ще однією характеристикою інституційного дизайну має стати універсальність. Традиційно термін універсальний дизайн

використовується в контексті проблеми інклюзивності, і передбачає, що будь-які продукти і середовище, в цілому, має бути спроектоване таким чином, щоб ними могли скористатися представники різних уразливих груп, і загалом, кожний, незалежно від рівня своєї функціональної спроможності. Втім, сьогодні принцип універсальності поширюється не лише на матеріальні об'єкти, але передбачає доступність, наприклад, змісту освітніх програм, зрозумілість нормативно-правових і регуляторних документів, процедур прийняття управлінських рішень для всіх громадян, включаючи і маргіналізовані групи.

Водночас зберігає актуальність проблема браку ефективного механізму зворотного зв'язку між місцевою владою та громадянами, що може призводити до втрати довіри та розчарування під час різноманітних спроб реформування тих або інших ділянок життєдіяльності муніципалітету. Відтак важливий напрям дизайну інституційних змін – розробка та впровадження механізмів зворотного зв'язку, які дозволяють громадянам бачити результати своєї участі та отримувати відповіді на свої запити, у тому числі за допомогою технологій муніципального електронного врядування.

На нашу думку, ключова передумова слабкості громадської участі у вітчизняному муніципальному управлінні – брак дієвих інституційних механізмів управління спільними ресурсами громади – землею, комунальними підприємствами, інфраструктурними об'єктами та ін.

У цьому контексті актуалізується підхід Е. Остром, яка обґрунтувала принципи успішного інституційного дизайну партисипативного управління спільними ресурсами у громаді для розвитку муніципального управління:

- 1) чітке визначення кордонів, меж певної місцевої громади та кола користувачів її ресурсної бази;
- 2) правила використання ресурсів повинні відповідати місцевим умовам і потребам спільноти;
- 3) користувачі ресурсів повинні мати можливість брати участь у розробці та зміні правил використання цих ресурсів;

4) слід створити дієві механізми моніторингу використання ресурсів, причому самі користувачі або незалежні сторони повинні здійснювати цей моніторинг;

5) порушення правил повинні каратися градуйованими санкціями, які залежать від серйозності порушення;

6) повинні бути створені доступні і недорогі механізми для вирішення конфліктів між користувачами ресурсів;

7) вищі рівні влади повинні визнавати право користувачів на самоорганізацію та управління своїми ресурсами;

8) нестабільності системи (або багаторівневого управління) передбачає, що ефективне управління великими і складними ресурсами потребує координації на різних рівнях, від локального до глобального [18, с. 166].

Разом із цим реалізація цих принципів в Україні нашоується на перешкоди.

Так, прикладом порушення першого принципу «чіткого визначення меж» є проблема «матрьошок», що полягає в тому, що територіальні межі місцевих громад часто не чітко визначені або накладаються одна на одну. Як наслідок, виникають різноманітні адміністративні колізії, правова невизначеність щодо територіальної юрисдикції, що заважає ефективному наданню публічних послуг місцевим громадам та відповідному залученню їх представників до участі у муніципальному управлінні. Брак чітко визначених меж відповідальності за обслуговування інфраструктурних об'єктів, таких як дороги, школи, лікарні, призводить до їх занедбаності та неефективного використання. Наприклад, розповсюдженими є проблеми з обслуговуванням доріг між різними громадами через відсутність чіткого розподілу відповідальності. В результаті дороги стають занедбанними, а між місцевими радами, які не могли домовитися про розподіл фінансування та обов'язків, не припиняються конфлікти. Інший приклад невизначеності дають багатоквартирні будинки, в яких не створені ОСББ або інші форми самоорганізації. У цих будинках часто виникають проблеми з

обслуговуванням та ремонтом через невизначеність меж відповідальності між мешканцями та комунальними службами.

Для усунення цієї перешкоди пріоритетним напрямом інституційного дизайну стає вирішення завдання з демаркації меж місцевих громад, в тому числі шляхом:

1) внесення змін до законодавства, що регулює питання визначення меж та врегулювання конфліктів між громадами, як це зроблено у Законі України «Про землеустрій» з доповненнями щодо встановлення меж територіальних громад;

2) визначення та юридичного закріплення меж громад на основі сучасних картографічних даних, використання геоінформаційних систем для точного визначення меж та їх узгодження між громадами;

3) впровадження механізмів медіації для вирішення конфліктів між громадами щодо меж та використання природних ресурсів;

4) створення спільних комісій та робочих груп з представників сусідніх громад для обговорення та вирішення питань, пов'язаних з межами, розробка та реалізація спільних проектів, що сприяють кращому використанню ресурсів та підвищують рівень співпраці.

Проблемний характер має і дотримання принципу відповідності правил використання ресурсів місцевим умовам і потребам спільноти. Напевно найбільш проблемним питанням для багатьох українських громад виступає прийняття рішень про відведення земельних ділянок без урахування місцевих потреб [9]. Порухення принципу відповідності правил використання ресурсів місцевим умовам і потребам спільноти зумовлює екологічні збитки, соціальні конфлікти та порушення прав місцевих жителів. Вирішення цих проблем потребує посилення контролю за дотриманням законодавства, проведення екологічних експертиз та активної участі місцевих громад у процесах планування та ухвалення рішень. Тобто йдеться про практичне виконання наступного принципу – «користувачі ресурсів повинні мати можливість брати участь у розробці та зміні правил використання цих ресурсів».

Підкреслимо, що підхід Е. Остром до інституційного дизайну зосереджується на розумінні і підтримці самоорганізації спільнот, що управляють спільними ресурсами. Вона підкреслює важливість локальних умов та безпосередньої участі користувачів у прийнятті рішень, моніторингу та санкціях, поліцентричності та самоорганізації.

Для реалізації цього слід налаштовуватися на поступові практичні кроки з впровадження глибинних інституційних змін за вектором «знизу – доверху». На початку передбачається створення базових інституційних об'єднань, наприклад, ініціативних груп без формальної реєстрації, на мікро-рівнях (окремі невеликі території – багатоквартирний будинок, житловий квартал або окрема громадська група за спільними інтересами – господарськими, рекреаційними, спортивними та ін.). Далі – створення більш великих об'єднань, наприклад, у форматі органів самоорганізації населення, ОСББ, житлових, садових кооперативів, громадських організацій та ін. І, нарешті, вихід на рівень громадських рад при органах місцевого самоврядування та місцевих виконавчих органів влади.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо інституційну слабкість забезпечення громадської участі в муніципальному управлінні в Україні. Незважаючи на створення системи формальних інституційних механізмів (проводяться громадські слухання, працюють громадські ради, подаються електронні петиції тощо) їх використання часто є формальним і не призводить до реальних змін. У той же час наявні соціально негативні тенденції неформальної групової динаміки у зв'язку з утворенням корупційного соціального середовища, укоріненням патронажно-клієнтельної моделі взаємин між громадою та керівниками муніципальних органів влади та ін.

Але поступово відбуваються і позитивні зміни. Так, відбувається цифровізація муніципального управління (а відтак зростає ступінь доступності до інформації та прозорості прийняття рішень) та удосконалюються нормативно-правові передумови забезпечення сталої участі місцевих громад у муніципально-управлінському процесі, наприклад, за рахунок демаркації кордонів муніципалітетів [8].

Наприкінці, хочемо нагадати вислів Дж. Кеннеді: «Коли пишуть слово «криза» китайською мовою, воно складається з двох символів. Один означає загрозу, а інший – можливість» [16]. Іншими словами, інституційна криза може також мати позитивні наслідки для українських громад. Нестабільність відкриває прогалини (лакуни), в яких громада може маневрувати відносно вільно у визначенні своїх пріоритетів. Водночас у ситуації інституційної нестабільності процес проектування має бути дуже обережним та уникати швидких і різких змін. Схоже, що модель «крок за кроком» надає найкращі умови для інституційного дизайну громадської участі в муніципальному управлінні. Локальні, малі зміни легше інтегруються у існуючу муніципальну систему, водночас запускаючи нові глибинні інституційні процеси у межах певного муніципалітету.

Література

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Дата звернення: 05.07.2024).
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (Дата звернення: 05.07.2024).
3. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/#Text> (Дата звернення: 05.07.2024).
4. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (Дата звернення: 05.07.2024).
5. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (Дата звернення: 05.07.2024).
6. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (Дата звернення: 05.07.2024).

7. Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 № 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14> (Дата звернення: 05.07.2024).

8. Громади можуть встановлювати межі своєї території - вступила в дію норма закону. *Сайт асоціації міст України*. URL: <http://surl.li/smqsf> (Дата звернення: 05.07.2024).

9. Земельні спори: огляд практики Верховного суду за I півріччя 2023 року. *Сайт Національної асоціації адвокатів України*. URL: <http://surl.li/hsgytm> (Дата звернення: 05.07.2024).

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (Дата звернення: 05.07.2024).

11. Презентація результатів дослідження «Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність». *Сайт Національного агентства з питань запобігання корупції*. URL: <http://surl.li/rhqiyu> (Дата звернення: 05.07.2024).

12. Результати опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 30 вересня - 13 жовтня 2023 року. *Економічна правда*. 2023. 31 жовтня. URL : <http://surl.li/dnjpyu> (Дата звернення: 05.07.2024).

13. Baiocchi G., Heller P., Silva M. K. Bootstrapping democracy: transforming local governance and civil society in Brazil. Stanford : Stanford University Press : 2011. 204 p.

14. Bastos D., Fernandez-Caballero A., Pereira A., Rocha P. N. Smart City Applications to Promote Citizen Participation in City Management and Governance: A Systematic Review. *Informatics*. 2022. № 9, 89. P. 1–29.

15. Fung A. Empowered Participation. Reinventing Urban Democracy. Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2004. 278 p.

16. Kennedy J. F. Remarks at the Convocation of the United Negro College Fund, Indianapolis, Indiana, April 12, 1959. URL : <http://surl.li/bpswpl> (Дата звернення: 05.07.2024).

17. Participatory Budgeting. Edited by A. Shah. Washington D.C. : The World Bank, 2007. 269 p.
18. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. New York : Cambridge University Press, 2015. 490 p.
19. Weber M. Economy and Society. An outline of interpretive sociology. London : University of California Press, 639 p.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), “The Budget Code of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 05 July 2024).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), “The Constitution of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (Accessed 05 July 2024).
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine “About accesses to Public Information”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/#Text> (Accessed 05 July 2024).
4. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine “On the Appeal of Citizens”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (Accessed 05 July 2024).
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine “About the Basis of State Regulatory Policy in the field of Economic Activity”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (Accessed 05 July 2024).
6. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine “About the Local Government in Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text> (Accessed 05 July 2024).
7. Verkhovna Rada of Ukraine 2011), The Law of Ukraine “About the Self-Organization Bodies of People”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14> (Accessed 05 July 2024).
8. The official site of Association of Ukraine’s Cities (2021), “Communities can set the boundaries of their territory – the norm of law came into force”, available at: <http://surl.li/smqsf> (Accessed 05 July 2024).

9. The official site of National Association of Ukraine Lawyers (2023), “Land Disputes: review of Supreme Court practice for the first half of 2023”, available at: <http://surl.li/hsgytm> (Accessed 05 July 2024).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Resolution “On Ensuring Public Participation in the Formation and Implementation of State Policy”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (Accessed 05 July 2024).

11. The official site of National Agency for the Prevention of Corruption (2022), “Presentation of the results of Study “Corruption in Ukraine 2022: Understanding, Perception, Prevalence”, available at: <http://surl.li/rhqiyy> (Accessed 05 July 2024).

12. Il'chenko, L. (2023), “The results of the Survey conducted by the Kyiv International Institute of Sociology”, *Economichna Pravda*, [Online], available at: <http://surl.li/dnjpyy> (Accessed 05 July 2024).

13. Baiocchi, G. Heller, P. and Silva, M. K. (2011), *Bootstrapping democracy: transforming local governance and civil society in Brazil*, Stanford University Press, Stanford, USA.

14. Bastos, D. Fernandez-Caballero, A. Pereira, A. and Rocha, P. N. (2022), “Smart City Applications to Promote Citizen Participation in City Management and Governance: A Systematic Review”, *Informatics*, vol. 9, no. 89, pp. 1–29.

15. Fung, A. (2004), *Empowered Participation. Reinventing Urban Democracy*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, USA, UK.

16. Kennedy, J. F., (1959), Remarks at the Convocation of the United Negro College Fund, Indianapolis, Indiana, USA, available at: <http://surl.li/bpswpl> (Accessed 05 July 2024).

17. Shah, A. (2007), *Participatory Budgeting*, The World Bank, Washington D.C., USA.

18. Ostrom, E. (2015), *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, New York, USA.

19. Weber, M. (2013), *Economy and Society. An outline of interpretive sociology*, University of California Press, Los Angeles, USA.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2024 р.